

84

J-82

King

0.25

393.1 (91549)
d-82

84
d-82

20 APR 2006
Apr. 19 NOV 2010

ԶԱՐՅՈՒՐԱՆ ՔԸ
ԿԱՐՆՈՅ ՄԷՋ

Գրեց ժողով Կ. Բ.

Թարգմանեց

Հ. ՅՈՎՍԷՓ ՏԷՐ-ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ,
Վիեննական Մխիթարեան

20869
20869

9248

Տպգր. «Ա.Ն.Ա.Ս.ՕՍ» լրագրի
1920

Ա Ջ Դ

«Զարնուրանքը Կարնոյ մէջ» ժողէ Լ. Բ. ի կողմանէ գրուած գրքոյկս նուիրուած է Տիար Տիգրան Սրապեանի փորձիկ Անէ-թին (Կարնեցի) Տիար Սրապեան յառաջ րան աղետալի տարագրութիւնը Կարնոյ մէջ ֆրանսական հիւպատոտի պաշտօնը կը վարէր, եւ հազիւ կրցաւ իր կեանքը փրկել եւ ինքզինք նետել Կ. Պոլիս, ուր այժմ կը գտնուի նոյնպէս ֆրանսական ղեկաւնատան մէջ բարձր պաշտօնով մը:

Այս առթիւ մեր խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնենք Օր. Մարի Գույում-ճեանի, որ բարի գտնուեցաւ մեզի տրամադրելու գրքոյկիս ընդօրինակութիւնը, որուն վրայէն կրցանք տոյն թարգմանութիւնը կատարել, ներկայացնելով զարնուրանքի օրերուն մէջ կրած հաշի մանկուտոյն վիճակը, իրենցմէ այն վերապրողներուն, որոնք միանգամայն զսեցին թէ հայ մանկտին ալ չարչարանքի ու տառապանքի հուրին ու ուռբին մէջէն անցաւ... Այո՛, անցաւ, սակայն Հայուն սեպհական զիւրացողութեամբ եւ մենք կը մտղթենք որ անոնք ըլլան նաեւ ապագայ Հայաստանի հիմներն ու զարգացումը:

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉԻ

ԶԱՐՇՈՒՐԱՆՔԸ

ԿԱՐՆՈՅ ՄԷՋ

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Սիրելի փոքրիկներս, խնձի ըսին թէ՛ դուք այլեւս պզտիկ պատմութիւններէ չ'էք ակտրժիր:

Կ'երեւայ թէ՛ դուք (հուրիներու)

հետ սրբողած էք:

Իշխանները, քաջ ասպետները ֆրանսայի զինուորներ եղան... նոյն պէս փոքրիկներ եւ ծերեր զինուորագրուեցան:

Մասնիչները, ասպետները, չար ողիները, չար վճռիկները, այս տարի սրածայր սաղաւարտներ կը կրեն: Եւ դուք տղաքս, զխտմ որ այս տարի, կ'ուզէիք այնպիսի պատմութիւններ ուր մեր ձիաւոր հերոսները, մեր հեծելազօրքը այլ ու-

գիներուն հետ մաքառին... դուք
անընդհատելի պատմութիւն կ'ու-
զէք, միջդեռ ձեզի պատերազմի
դրուադներ պէտք են:

Ուստի այսօր ձեզի պիտի պատ-
մեմ պատերազմի պատմութիւններ.
բայց կ'ուզեմ նաև զձեզ քննաչնել և
յետոյ տանիլ զձեզ հեռուները. ան-
ցնել ծովը, լեռները, քաղաքները,
անձանօթ երկիրները... որպէս զի
երբ արթըննաք տեսնեմ թէ ազդա-
հար և յայլայլմէ եղած ձեր աչքերը
կը չփէք:

— Ուր ենք մենք:

— Ուր, իմ փոքրիկ բարեկա-
մքս... նայէ՛, ահաւասիկ մարդիկ ու-
րոնք շղուականներ (փապուճ) հա-
գած են և փաթթոյններ կը կրեն,
ահաւասիկ կիներ որոնք այրերու
տափառներ հագած և մեծ քողեր կը
կրեն իրենց դիտուն վրայ. ահաւա-
սիկ պատշգամներով ձերմակ տուններ
փառոսի նման բարձր մզկիթներ,

կըրբ դմբէթներ... ուղտերու կարա-
ւաններ վզերուն վրայ խոշոր զան-
գաղներով:

— Մենք արդեօք Ալատինի՞, Ալի
պապա՞յի քառասուն աւազակներուն
երկի՞րը, կը գանուինք:

— Չե՛ս է... երկու կանգուն
ձիւն կայ...: Երեսուն և հինգ աս-
տիճան պազութիւն:

— Հոս, մի՛թէ ձիւներու թագու-
հիին երկիրն է...:

— 3500 մէթրնոյ կատարի մը տա-
րտը կը տարածուի ընդարձակ խո-
պան հարթաւայր մը, որ չբՆապատ-
ուած է տարօրինակ լեռներով...
կան ուրիշ լեռներ, անդին դար-
ձեալ լեռներ, սողին կրկին լեռներ,
վերջապէս աջ ու ձախ լեռներ...
մինչև հորիզոնին խորքը... լեռներ
և լեռներ ծովու ալիքներու նման:

— Մենք սակի լեբան թագաւորին
քովն ենք...:

— Լեռները սակիէ չեն, ձմրան ձիւնը

կը հալի. այս աղքատները քոյրորդին մերկ են, կարկամած են և թառամած, որոնց հագնելիք բնաւ չիկայ, ո՛չ ծառեր, ո՛չ ծաղիկներ, ո՛չ խոտեր... կան միայն այրած հող մը, խճաքարեր և հսկայ ապաւումներ:

— Մենք արդեօք լուծնին լեռներուն մէջ ենք:

— Կան զինուորներ, որոնք կը կռուին այդ լեռներուն մէջ...:

Հսկայ թնդանօթներ, պեռեղուած բարձրարարձ կատայներու զազաթը... զարհուրելի ձիււորներ, կրակոտ սլաքիկ ձիերու վրայ... համակ կարմիր ներկուած է արիւնով եւ կը ծածկէ ղիականերու կտորները որոնք դէզեր կը կազմեն ճամբաներու երկայնքը:

— Սերպիոյ մէջ կը գտնուինք...:

— Այս գեղեցիկ գետը, ինչպէս կը կարծուի, դրախտին մէջէն կը հոսէր ուր նոյ նահապետին տապանը կե-

ցաւ անոր ամենարարձր կատարին վրայ: Արարատ...:

— Փոքր Ասիա՞ ենք...:

— Մեծ երմիր մը, զոր Ռուսերը պիտի ազատեն Ռուքքերու անոելի հալածանքներէն: Զարդերու երկիրը:
— Հայաստան...:

Բաղաք մը զոր Ռուսերը գրաւեցին: Մեծ յաղթանակ... ձեր հայրերը զայն կը փնտռէին աշխարհորական քարտէսին վրայ, և կ'ըսէին, զնելով իրենց ակնոցները, տեսնենք ուր կը գտնուի այստեղը:

— Կարի՞նը...:

— Կարին... ճիշտ այն է. ես կ'ուզեմ այժմ զձեզ արթնցնել Կարնոյ մէջ:

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Փ Ո Ւ Բ Ի Կ Հ Ա Յ Ո Ւ Հ Ի Ն

Ա.

Անուշաւանին հայրը Կարինցի հարուստ վաճառականներէն մին էր և Զանարեան էֆէնտի կը կոչուէր: Կարինի ամէնէն մեծ տունը Զանարեան էֆէնտիինն էր, այսինքն հսկայ շէնք մը, բանտի նման հաստ պատերով, փակ պատշգամներով, վանդակաւոր պղտիկ-պատուհաններով, հսկայ դուռներով, պահպանուած մեծ և ծանր կղպանքներով:

Բազաքին մէջ ամէնամեծ խանին աէրը Զանարեանն էր... Խան բաժնիս ապրանքներու մեծ մթերանոց մըն է, ուր Պարսկաստան գացող ձիերու և ուղտերու կառապանները բեռնաթափ կ'ընեն և կը բեռնաւորեն, անցնելով Կարինէն:

Բ.

Այն առտուն Զանարեան էֆէնտի կանուխէն մեկներ էր, Պարոյրին, իր տաննէն ինչամեայ սրղւոյն ընկերակցութեամբ: Նախաճաշի ատեն պիտի վերադառնամ ըսած էր և չէր վերադարձած: Օրը տարածամեջաւ... Կէսօրը շատոնց անցած էր, ոչ ոք չէր եկած: Տիկին Զանարեան չէր գիտէր թէ ինչ ընէ:

Փոքրիկն Անուշաւան տանիքը ելած էր: Պէտք է ըսել թէ, փոքրիկ հայ տղաք, սրնք պարտէլ չ'ունին տանիքներու վրայ կ'ապրին: Ատնք տափարակ տանիքներ ևն, ամբողջովին հողով ծածկուած, ամբողջ երկայնքին վրայ վանդակով մը և խոշոր ձիաններով, սրնք յիշու տակը թանձր ու ապականուած ծուխ մը կ'արձակեն:

Սրբուհի, փոքրիկ դրացունին որ չուան կը ցատքէր իրեն տան տանիքին վրայ, անոր ըսաւ.

— Անուշաւա՛ն, հայրդ եկա՞ւ... :

— Ո՛չ... մայրիկս Չօհրապ մօր-
եղբօրս դնաց տեսնելու համար թէ
հայրիկս արդեօք հոն է :

— Բազարատին հայրն ալ չէ եկած :

— Լեցուն բաղմոթիւն մը կայ
փողոցներուն մէջ, ի՞նչ կը կարծես,
արդեօք ասիկա յեղափոխութիւն
մը չէ՞ :

— Մայրս ինծի փողոց ելլելը ար-
գիւից, մինչեւ խակ դիմացը երթալ,
տեսնելու համար Բազրատը... Ան
ըսաւ թէ կրնայ ըլլալ որ Չարդի
փոխուի :

— Արդեօք Ռուսները դմեզ պիտի
չազատեն :

— Կուէ՛ : Ատիկա եթէ քեզմէ
լսեն՝ գքեղ բանտ կը նետեն :

— Եթէ Չարդ ըլլայ, Ֆրանսա-
կան հիւպատոսարանը կ'երթամ :

— Ի՞նչ... ասիկա անկարելի
է... քանի որ հիւպատոսարան չկայ
պատերազմէն ի վեր :

— Այն ատեն Բոյրերուն կ'եր-
թամ :

— Ահ, աւափիկ Լորիսը, Սանա-
սարեան վարժարանէն կը դառնայ :

— Աւելի լաւ, անիկա իր դա-
սերը ուսանելու համար տանիքին
վրայ պիտի դայ. մենք առանձինն
պիտի չըլլանք :

— Բարե՛ւ, Լօ՛րիս :

— Բարե՛ւ : Գիտէ՞ք... վարժա-
րանը փակուած է, .. ոտթիկաներ
եկան, դասի ատեն, ձերբակալեցին
դասատուները և տարին զանոնք :
Ես փախայ... :

— Ահ, ի՞նչ է այս աղմուկը :

— Հրացանի մը հարուած, շո՛ւտ,
ներս փախէք, ահաւասիկ Գիւրտերը :

Լօրիս և Սրբունի անհետացան և
պահուըտեցան երգիկին ետեւը : Ա-
նուշաւան մնաց առանձին : Ան հե-
տաքրքիր էր և կ'ուզէր տեսնել :

9.

Հրասպարակը, վարը, ուղտերու

կարաւանը կ'անցնէր ռազմանիւթի բեռնաւորուած՝ սնտուկներով: Անոնց ձամբայ տալու համար հինգ կամ վեց եղան կառքեր շարուած էին պատերուն երկայնքը: Եղները եւ գոմէշները պառկած էին զետնին վրայ ու կ'որոճային: Այս սաղակներուն վրայ կային հայ գիւղացիներ, որոնք իրենց գիւղերէն կը փախչէին տաճիկներու կողմէ՝ կողպտուած: Անոնք պատառատուն զգեստներով էին, վախ, երկիւղով: Եւ արիւնաթաթաւ:

Գունդ մը տաճիկ զինուորներ հրապարակէն կ'անցնէին բերդի մը պահակը փոխելու համար. ամէնքն ալ մոխրագոյն տարազ հագած էին, կարճահասակ, նիհար և թուխ գէմքով: Գերմանացի ենթասպայ մը, զէր ու հաստ, գամբուի, նման կը հրամայէր անոնց: Զանոնք տողանցքի քայլով կը քալեցնէր և երբեմն ալ կօշիկի հարուածներ կուտար ա-

նոնց՝ երբ քալուածքները պիտի շարային:

Հայ ջրկիր մը կ'անցնէր իր երկու պղինձէ դոյլերով, որոնք երկայն փայտի մը ծայրերէն կախուած էին. եւ զոք ուսին վրայ կը կրէր: Գերմանացի ենթասպան, որ զինքը չէր նշմարած, գլխովը զարկաւ դոյլերէն մէկուն, որ զինքը թրջեց...: Գերմանացին բարկացած՝ բռունցքի հարուած մը տուաւ ջրկիրին, որ դառնեցաւ գետին՝ դոյլերովը միասին:

Քիւրտերը որ կը շրջագայէին այն տեղուանքը — ծանօթ իրենց երկայն զգեստներով և գլխաւորաբար իրենց թաղիքէ այլանդակ գլխարկներով — օգտուած այդ ազմուկէն՝ նետուեցան եղան կառքերուն մէջ գտնուած հայ գիւղացիներուն վրայ և քանի մը ցորենի պարկ յափշտակեցին:

Ասոնցմէ մին, ազմուկը աւելցնելու համար, քաչեց երկու երեք հրացանի հարուած և փախաւ:

Անուշաւան կը վախնար. Այսու-
հանդերձ կը դիտէր միշտ այն սղ-
տտո և պատառատուն խուժանը, որ
կը վխտար հրապարակին վրայ: Եւ
յետոյ որովհետեւ քիւրտ մը կը ծեծ-
կըւէր Հայու մը հետ, դերման սղան
խուլի մը պէս կը պոսար. ուղտերն
ալ տեսակ տեսակ ձայներ կը հանէին
և զլուիննին դէպի գոմէշները կ'եր-
կարէին: Անուշաւան շատ վախցաւ
և նախընտրեց այլևս հրապարակին
չնայել:

Գ.

Անուշաւան ձայն մը լսեց իր ե-
տեւը: Մտաակայ մղկիթին մօնլան էր
որ կ'երգէր օրուան հրամեշալը մի-
նարէին բարձունքէն, այնչափ քիթն
կ'երգէր որ Անուշաւան ինդտլէն
սկսաւ կողերը թանել:

Բոլոր միւս մղկիթներուն վրայ
տեսնուեցան ուրիշ մօնլաներ ալ, ու-
րոնք նոյնպէս սկսան երգել ձեռքերնայն
դէպի երկինք բարձրացուցած, . . . ամ-

բողջ քաղաքին վրայ մէկ ձայն հրն-
չեց. . . Ալլահ, ահահ. . . ահահ. . . :

Տէվէ Պրունիի բերդերէն մին-
սկսաւ գոռալ: Անուշաւան մտածեց
որ Բամաղանը իրիկուրնէ կը սկսէր:
Երկրորդ հարուած մը պայթեցաւ,
յետոյ երրորդ մը. . . Անուշաւան ու-
րախուժեանէն վեր ցատկեց՝ ենթա-
դրելով որ Ռուսերը եկած են լեբան
միւս կողմէն և թէ դերման ենթա-
պան պիտի պատժուէր:

Բայց Անուշաւան յանկարծ սա-
տիկ վախցաւ: Քաղաքին ամէն կող-
մէն զարնուրելի ձայներ կը լսուէին:
Վայրենի անասուններու ուռնումներ,
աղիողորմ ճիւղեր, աքոցներ, խելա-
զար ցաթկառուքներ, հրացանի և
ատրձանակի սրայթումներ կը լսուէին:
Քաղաքին այլևսյլ տեղերէն հրդեհի
լոյսեր, մուխեր և կայծեր գուր-
կուզան: Տանիքներուն վրայ այ-
լանդակ ստուերներ, նման սղաթիկ
անտառներու, կը ցցուէին բոցերուն
մէջէն:

Անուշաւան այլևս նայել չէր համարձակեր ո՛չ փողոցին, ոչ ալ հրուպարակին կողմը:

Նէ, պահ մը գազափարն ունեցաւ տուն վերադառնալ, բայց ոտքերը կ'իթտեցան: Խեղճ փոքրիկը դռայագիրի վառարանին ետևը կըծկըւեցաւ:

Ե.

Յանկարծ տանիքի մը վրայ երեւցաւ Մատաթեան էֆէնտի: Նէ, Մատաթեան էֆէնտին շատ կը սիրէր, որովհետև իր դրսպանները միշտ շարքով կը լեցնէր: Անիկա իր տարիքոտ սրունքներովը շուտափոյթ կ'ընթանար. իր բրտէնկոթին քղանցքները կը կառչէին տանիքին պատշգամներուն և իր կարմիր Ֆէսին ծոպը կը տարուբերէր օդին մէջ՝ փոկէ խարաղանի նման: Խենթի պէս կը վազէր՝ ցատկելով տանիքէ տանիք, ոտքերը իրարու պլլուած, անցնելով նեղ փողոցներ:

Անուշաւան երբեք չէր գիտեր Մատաթեան էֆէնտին այսչափ տրագոսն բլլալը: Սակայն, քիչ վերջը հասկցաւ թէ իր բարեկամը ինչո՞ւ համար այսպէս հապճեպով կը վազէր: Տեսաւ թէ, անոր ետևը յանկարծ քիւրտ մը երեւցաւ, յետոյ ուրիշ մը, յետոյ երրորդ մը, դիտուած շախտերով և մեծ դաշտյններով, որոնք օդին մէջ վայրագօրէն կը ձօնէին...

Քիւրտերը կը յառաջանային. երկու տանիքի հեռաւորութիւն միայն մնացած էր:

Երկու վայրկեանէն պիտի հասնէին Մատաթեան էֆ.ին:

Այն ատեն Անուշաւան ոտքի ելաւ, սլիքի մը կեցաւ և իր փոքրիկ ձեռքերը շարժեց դօշելով.

— Ասկէ՛, ասկէ՛, Մատաթեան էֆէնտի, չո՛ւտ չո՛ւտ:

Եւ կողմին դուռը ցատկելով

5001
69802

զայն կանակի վրայ բայցաւ, մինչեւ որ ծեր բարեկամը հասաւ : Այն ատեն դուռը գոցեցին անսոց, ետեւէն եւ պարզունակը դրին :

Ո՛ւՖ... Ատենին գոցեցին : Երեք քիւրտերու տանիքին վրայ ցատկելը լսեցին : Դուռը կատաղի կերպով ցնցուիլ սկսաւ : Վայրկեան մը այնպէս թուեցաւ թէ ան տեղի պիտի տայ, բայց կղպանքները ամուր էին :

Քարերու կարկուտ մը տեղայ ծինելոյցին վրայ, կարծես ամբողջ բանակ մը իրենց գլխուն վրայ խուժեց... յետոյ, աղաղակներու, սուկալի սպառնալիքներու տեղատարափէ մը վերջ, Քիւրտերը ուրիշ տանիքի մը վրայ ցատկեցին :

Մատաթեան էֆէնտի փոքրիկ աղջիկը գիրկը առնելով արագօրէն տանը երկու յարկերէն վար իջաւ :

9.

Անուշաւանին մայրը աղջիկը կը փնտռէր ամէն տեղ : Կը կարծէր թէ մեռած կամ առևանդուած էր Քիւրտերէն, բայց երբ Մատաթեան էֆէնտիին բաղուկներուն մէջ տեսաւ զայն՝ ուրախացաւ :

Մառանքը մեծ դռները կղպելու զրազած էին :

Պէտք էր թնդանօթի հարուածներ տալ զանոնք խորտակելու համար :

Բարձերով և անկողիններով զոցեցին վանդակապատ պատուհանները, արգելելու համար գնտակներուն մուտքը, նաև օդամուտները և կղպանքները աչքէ անցուցին : Բոլոր լապտերները մարած և ամբողջ ընտանիքը տանը անցքին մէջ ժողովրւած՝ ականջ կը դնէր դուրսի աղմուկներուն :

Հոն էր Մատաթեան էֆէնտին,

Տիկին Չանարեանը, Աթինա յոյն ազախինը, Սըրբի և Գրիգոր երկու անձնուէք ծառաները, մին թուրք խոկ միւսը հայ: Տիկին Չանարեան կուլար, որովհետեւ ո՛չ իր ամուսինը և ո՛չ Պարոյրը եկած չէին: Մատաթեան էֆէնտի կ'ուզէր հանդարտեցնել զինքը, թէեւ ինքն ալ կը դողար չափազանց:

— Արդեօք մեծ ջարդին նմանը պիտի սկսէր վերատին...

— Գերմանները, սրոնք բանակին հրամանատարներն էին, վերջապէս քրիստոնեաներ էին, անոնք շատ լաւ կրնային այնպիսի սոսկումներու առաջ քն առնել...

— Գերմանները, տիկին... բայց անոնք են որ պիտի հրամային ջարդերը... անոնք վատթարագոյն են քան թուրքերը:

— Ասիկա արեւմուտքի արուարձաններէն սկսաւ... արդէն հոն հրդեհները կը տեսնուին...

— Գոհ եղէք որ ձեր տունն ալ կրակ չառաւ...

— Վախնալու բան չկայ, Մատաթեան էֆէնտի, իմ տունս Ծօն կրիդպառւի տանը կից է, որ դերմանացի հրամանատարներէն մին է... քաղաքը Քիւրահրով լեցուած է... այս հրոսակները, այս աւաղակները... Աստուած իմ... ինչ պիտի ըլլանք...

է.

Խոշոր հարուածները դուռը թրնդացուցին: Բացէ՛ք, բացէ՛ք...

Չայներ, հեծկլտանքներ, յուսահատ հառաչանքներ...:

— Մի՛ բանաք, չըլլայ թէ բանաք, պոռաց Մատաթեան էֆ...:

— Սրբուհին ձայնն է մայրիկ... բացէք իմ փոքրիկ Սրբուհի...:

— Անոնք զանիկա պիտի մեռցնեն:

— Եթէ Սրբունը չէ՛ անիկա՛:

— Բացէ՛ք, բացէ՛ք, դժու թի՛ւնս,
դժու թի՛ւնս :

Գրիգոր հանեց պատուհանին առ-
ջեւէն անկողինը ու ակնարկ մը նե-
անց, և յանկարծ պուսայ. Քիւր-
տները, Քիւրտները :

— Բացէ՛ք Սրբունն է, կ'ըսէր Ա-
նուշաւանն հեծկտարով :

Մատաթեանն է՛ֆ. արագօրէն
վազեց, Սըրբիի և Գրիգորի օգնու-
թեամբ քաշեց հաստ երկաթները և
կիտարաց դռնէն Սրբունն ալլայլած
դէմքով ներս մտաւ :

Անոր հետ էին իւր մայրը և
Բագրասար, և իւր փոքրիկ հօրեղ-
բորորդին, որ դիմացը կը ընակէր :
Սմէնքը ներս մտան, մինչ քարերու
անդուտարափ մը վրանէն կը տեղար :

Քար մը Սրբունի երեսին վրայ
դարով, ինկաւ ուղահասակին վրայ :

Հաղիւ ներս մտաւ Մատաթեան
է՛ֆ. դուռը հրելով փակեց ու ծպ-

նօրէն, բայց քիւրտերէն երկուքը
յարձակելով հրեցին դուռը, փոր-
ձելով ներս խուժել փախստական-
ներուն ետեւէն :

Սըրբի և Գրիգոր Մատաթեանին
օգնութեան փութացին, բայց չյա-
ջողեցան դուռը . . .

Արդեօք քիւրտերը իրենց ընկեր-
ները օգնութեան պիտի կանչէին,
որ դուռնէն բռնի ներս մտնելով ա-
մենքն ալ ջարդեն :

Դրան երկու կողմերէն կատաղօ-
բէն կը մարտնչէին և կարծես թէ
քիւրտերը տակաւ կը յաջողէին . . .

Տղաքը զարհուրած կը ձշային :
Ի վերջոյ յաջողեցան գոցել դու-

ռը : Քաշեցին դռան երկաթները ու
գոցեցին նմանապէս պատուհանները :
Սակայն այդ սլահունն անձրեւի նման
դնդալներ սկսան տեղալ տան ձակ-
ափին : Ապակի մը կտորելով գնդակ
մը եկաւ Գրիգորին ձեռքը ձակեց,

բարերախտաբար երկաթէ վանդակները կը պաշտպանէին պատուհանները . . . Բիւրաները չէին կրնար մըտնել :

Այսուհանդերձ, որոշեցին պատարագարուի մասաններու մէջ :

Քարը խոշոր ձեղք մը բացած էր Արրուսի շրթունքին վրայ, որ կ'արիւնէր և ուռած էր :

Ութ օր անոնք փակուած մնացին մասանին մէջ : Արդիբեցաւ աղոյց վեր ելլել, գնդակներուն և քարերուն պատճառաւ, որոնք ներս կուգային կտորուած պատուհաններուն փեղկերէն :

Ուտեղիքները սկսան սպառիլ : Ուրիշ բան չէր մնացած բայց եթէ միայն չորացած չամիչները և հունէ պատրաստուած անուշեղէնները :

Ամէն կողմ հրացանաձուլեան ձայն, երբեմն ընդհատ ու բուռն թափով և երբեմն ալ ցանցատ : Կամաց

կամաց մեռելական խոր լուսթիւնը քաղքին վրայ իջաւ . . .

Սրբի համարձակեցաւ փողոցը ելլել, և նոյնիսկ Անուշաւան սիրտու պատուհանէն փողոցը դիտել :

Իմացը՝ Բագրատին տան դուռը բաց էր : Անոր ամէն բանը կողոպտուած էր և ինչ որ աւարառուները չէին կրցած ասնիլ՝ փողոցը նետած բոցավառ կ'ըլլային . . . : Բագրատի դեղեցիկ խաղալիք-ձին ճանչցաւ կիսով չափ այրած, որ անցեալ տարի Պոլսէն իրեն նուէր բերուած էր :

Անուշաւան հեծկտայով գետին փռուեցաւ :

— Հայրի՛կ, Պարոյրն ու հայրիկն կ'ուզեմ . . .

Այդ արցունքներուն մէջէն ձիաւորներուն հասնիլը տեսաւ : Թուրք սպայ մըն էր որ բազմաթիւ հետեւորդներով կուգար, գեղազէմ երիտասարդ սպայ մը, զոր յանկարծ ճանչցաւ :

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ, գոչեց, անաւասելի Թայֆուր պէյը, հաղաբասակա ֆօն Կրիպաուր քովը կը կենայ... Թայֆուր պէյը, մայրի՛կ :

Թ .

Անուշաւան օգնեց իր մօրը՝ ըզգեստները հադնելուն, հաղցուց անոր սեւ սնդուսէ մեծ «չարչաֆ»ը, աւանց որու դուրս չէր կրնար ելլել ո՛չ մէկ հայունի :

Սն դողդղալով մինչեւ գրանքովը ընկերացաւ, զինքը գրկեց ու վաղքով մը պատուհան ելաւ : Անուշաւան տեսաւ որ մայրը դրացիին գրան սեմին վրայ կեցաւ վայրկեան մը, սրահակ զինուորին հետ խօսեցաւ և յետոյ բնակարանին մէջ տներեւոյթ եղաւ :

Տիկին Չանարեան առաջնորդուեցաւ Հուկօ Թօն Կրիպաուր քաւը : Գերմանացի զօրավարը խտօրէն կը վիճարանէր Թայֆուր պէյի հետ :

Երիտասարդ կինը լալազին նետեց ինքզինքը Թուրք բարձրաստիճան էֆէնտիին ոտքերուն առջև :

— Ա՛յ... Թայֆուր պէյ, դուն մեր բարեկամներէն մին, զքեզ որ իմ ամուսինս փրկեց Ապաիւլ Համիտի ձեռքերէն... զքեզ որ մենք պահեցինք ամիսէ մը մեր տանը մէջ... Թայֆուր պէյ... հիմայ դուն, դուն մեր տէրն ես... մտերիմ բարեկամն էնվէր փաշայի... վերադարձուր որդիս... կ'աղաչեմ... ո՛ւր է ամուսինս, ո՛ւր է զաւակս : Ի՛նչ ըրիք, Չանարեան էֆէնտին... : Ի՛նչ ըրիք իմ փոքրիկ Պարոյրս... սղորմեցէ՛ք, չնոր՝ ըրէք անոնց, կ'աղաչեմ... :

Գեռատի կինը իր ձեռքերը կը դալարէր և կը հեծկտար... Թօն Կրիպաուր իր մեծ ու կոր ակնոցները դրած կը դիտէր հետաքրքրութեամբ փոչխելով ակուսները քրտական

փոքրիկ դանակով մը, որ թուղթ կտրելու կը ծառայէր . . . :

Թայֆուր պէյ կ'սլորէր իր բարեձեւ գորշ պեխերը, չարամիտ ժպիտ մը դէմքին վրայ : Ու իր երկու ձեռքերը մինչեւ քունքերը բարձրացուցած , բաւ ժանտօրէն .

— Տիկին , ժամանակները փոխուած են :

Յետոյ սկսաւ վիճիլ Ֆօն Կրիպաուի հետ , իբրեւ թէ կինը հոն եղած չըլար . . . :

Տիկին Չանարեան մեկնեցաւ առ ձօթէն շիկնած :

Ան հազիւ գուռը դոցած էր, երբ պայթում մը լսուեցաւ :

Փ .

Անուշաւան դեռ կը սպասէր իր մօրը և չէր տեսեր անոր գալը : Մինչեւ իրիկուն սպասեց երեսը դարձուցած միշտ դէպի պատուհանը :

Սրբրի , տաճիկ ծառան , որ Ֆօն Կրիպաուի տանը չորս կողմը կը շքշէր , ներս մտնելով, Մատթեան էֆէնտիին դարձուբելի բան մը բաւ , և վաղեմի բարեկամը բոլորովին շփոթած Անուշաւանը իր բազուկներուն մէջ առաւ և անոր բաւ գորովանքով .

— Զաւակո , մայրիկն ա՛լ հիմայ պիտի չվերադառնայ . . .

Միայնակ տունը մնալ բողբոջին վաւանգաւոր էր փոքրիկ աղջկան մը համար : Անոր համար ուրիշ ապահով տեղ մը երթալ պէտք էր այդ իրիկուն :

Անուշաւան սկսաւ սաստիկ լալ , և աղաղակեց բսելով թէ անպատճառ անմիջանկէս ինքը իր մայրը , հայրը և իր սիրելի փոքրիկ Պարոյրը կ'ուզէ . . . : Յետոյ վիշտով համակուած իր վաղեմի բարեկամին ուսին վրայ քնացաւ :

Մակայն երբ արթնցաւ, ոչ մէկը
ճանչցաւ իր շուրջիներէն :

Բաղրատ փոքրիկ ընկալի մը կը
նմանէր, որսծայր գլխարկով մը,
Արբուն և իր մայրը երկու ազատ
մուրացկաններու երեւոյթն ունէին,
իսկ Մատաթեան առած էր կերպա-
րանքը թուրք մոլլայի մը, որ երե-
կոյեան ազօթքը կ'ընէ մինարէին
գազաթը, մեծ ճերմակ փաթիթոց մը
գլխուն վրայ, և լայն քղանցքնե-
րով վերարկու մը, որուն մէջ Ա-
նուշաւան ամբողջապէս աներեւոյթ
կ'ըլլար :

Մութ գիշերին, փոքրիկ խումբը
ճամբայ ելաւ հնդկական շարքով
մը. փախտասկանները հրապարակը
դարձած միջոցին երեք մասերու
բաժնուեցան, աւելի զիւրութեամբ
անհետանալու համար: Գրեգոր՝ Սըր-
բունին և իւր մօրը հետ, Սըրբին՝
Բաղրատին հետ և Աթինա . . . :

Մատաթեան և Անուշաւան, ա-
ւանձինն մեկնեցան թրքական թա-
ղին փոքրիկ փողոցներուն մէջէն :

ժԱ.

Մատաթեան խուճապի մատ-
նուած մանուածապատ կ'ընթանար-
կը վազէր. երբ ազանով էր թէ մէ-
կը զինքը չէր տեսներ, կանգ կ'առ-
նէր, և կը թաքչէր տուներու մէջ՝
երբ կը վախնար: Հատու վերջապէս
մեծ մղկիթի մը քովը :

— Նասաճէսին հօճա՛ . . . Նասա-
ճէսին հօճա կանչեց Մատաթեան
էֆ. ոտքերն ու բռունցքները շքեղ
տան մը դրան զարնելով . . . :

Գուռը լայնօրէն բացուեցաւ: Ըն-
րուկ մը ամբողջապէս ճերմակ հագ-
ուած մեծ ու երկայն մօրուքով
և լարի երևոյթով մը սեմին վրայ
երեւցաւ :

— Ո՛վ է ան . . . Ի՞նչ կ'ուզէք . . .

— Երկու քրիստոնեաներ կուզան
պաշտօնաւորութեանդ ապաւինելու հա-
մար... ազատէ՛ զմեզ... ազատէ՛
զմեզ... ազատէ՛ քու հին բարեկամդ
Մատթեանը և իմ բարեկամս եղող
Չանարեանին ազջիկը :

— Ստուած դձեզ պաշտօնանէ...
հիւրերը նուիրական են, ոչ ոք ձեր
մաղին պիտի ղպչի : Մտէ՛ք պիտի
գտնէք հոս ուրիշ գժբաղդներ...
Անոնք գտան իրապէս Սբբունը և իր
մայրը, Բաղբատը, ծառաները և մէկ
քանի ուրիշ հայեր, որ կը ճանչնային
Նասահէտին հօճայի բնակարանը :

ԺԲ.

Նասահէտին հօճա, արդար և
բարի մարդ մըն էր, անիկա կարնոյ
ամէնէն յարգուած իսլամ մուլաներէն
մին էր : Իր բնակարանը նուիրական
էր քիւրտ կամ թուրք գաղաններէն
ոչ մէկը պիտի յանդգնէր անցնիլ ա-

նոր դրան ունին : Ութ օրուան
ջարդերուն միջոցին անիկա կեցած
էր իր դրան առջև մտցնելով փա-
խըստականները իր բնակարանը, յոր-
դորելով գաղանները մեղմութեան
և սպառնալով անոնց աստուածային
պատիժներ :

Նասահէտին հօճա բարեկամա-
ցաւ Անուշաւանի հետ, որովհետեւ
այս պղտիկը խեղացի և զուարթ էր :
Անիկա տեղաւորեց միւս փախտա-
կանները իր վտահելի բարեկամներուն
քով բայց բաժնուիլ չ'ուզեց փոքրիկ
ազջիկէն :

ԺԳ.

Սեպտեմբր և սեպտեմբր կը մտնենային...
ամէն օր կը լսուէր թնդանօթի ձայ-
նը : Գերմանացի սպանները կը ձգէին
իրենց զինուորները և կը փախչէին
զէպի Տրապիզոն :

Օր մը ճակատամարտը խիստ կա-
տաղի եղաւ, լիւսներուն գաղաթը և

Բալան-Տէօքէնի վրայէն ուժղին թրն-
դանօթի հարուածներ կը գրուային :

Նասահէտտին հօճա կը յուսահա-
տէր և մղկիթէն մէջ կ'աղօթէր...
Անուշաւան կը ծածկէր անկէ իր
ուրախութիւնը, սրովհետև Ռուսերը
պիտի վերագարծնէին իրեն իր հայ-
րը, մեծ եղբայրը, և մայրը. այն-
պէս չէ...

Ճակատամարտը անուխի եղաւ,
Ռուսերը և Թուրքերը մինչև ուսերը
ձիւնին մէջ կը կռուէին : Թուրքերը
քաջ են, սակայն անոնք ըլլայ բաց
դաշտի վրայ, ըլլա՛յ բերդերու մէջ
կը ջարդուէին, իսկ կողկաստի սուս
կայտառ լեռնաբնակ զինուորներն ալ
անոնց պէս կը կռուէին : Միթրաեօզի
տարախի մը տակ անոնք յարձակ-
մամբ առին Բալան-Տէօքէն լեռը.
(3500 մէթր) բարձրութեամբ և այդ
բարձունքէն հիւսան պէս իջան քա-
ղաք, որ անձնատուր եղաւ կատա-
զի կռիւներէ վերջ...

Հարաւային թաղը բոցերուն մէջ
էր և անիկա Նասահէտտին հօճային
թաղն էր...

Ծերուկ մօլլան տեսնելով որ հըր-
դեհն իր փողոցն էր, բռնեց Անու-
շաւանին ձեռքէն և փախաւ դէպի
օտար հիւստատոններու թաղը :

Գնդակները կը սլանային ամէն
կողմէ. փողոցի մը դարձքին վրայ
երևցան խաղախներ, որ խուժը մը
փախստակամներու ետեւէն նշան
կ'առնէին :

Նասահէտտին հօճա ինքզինքը
կորսուած համարեց. ձիււորները
այնպիսի կատաղի երեւոյթ մը ու-
նէին, որ կարծես թէ ոչ մէկ բան
կրնար դիմադրել իրենց անցքին վրայ :

Այն առեւն, Անուշաւան ձգելով
ձերունիին ձեռքը, ինկաւ ծնկան
վրայ փողոցին մէջտեղը, պոռալով
Քրանսերէն.

— Պարօն Ռուսե՛ր, մեզի չարիք

մի՛ր ընէ՞ք, ես փոքրիկ հայուհի մըն եմ:

— Ի՞նչ կ'ընես հոս, փոքրիկս:

— Պարոն, պէտք չէ որ զիս մեռցնէք. Բիւրսերը աւելն իմ հայրիկս, մայրիկս և մեծ եղբայրս... Նաստանէտալին բարի է ինձի հանդէպ, անիկա զիս աղատեց... մի՛ մեռցընէք զայն... մենք ձեր բարեկամներն ենք...:

Սպան իջաւ ձիէն, պզտիկը առաւ իր բազուկներուն մէջ, համբուրեց զայն, և ըսաւ իր երկու խաղախներուն.

— Պորիս կիէվինին համար է... երբէք գէշութիւն մը պիտի չըլլայ անոնց... տարէք զիրենք նախկին ռուսական հիւպատոսարանը, և ես ալ զիրենք հոն պիտի գտնեմ, եթէ Աստուած կամենայ...:

ԺԳ.

Իրիկունը հիւրասիլ ուեցաւ. ռուս սպաներէն, որոնց, քաղաքներու պետք, Պորիս կիէվին, պատմած էր փոքրիկ աղջկան պատմութիւնը: Ռուսերը վերադարձուցին իրտունը: Գրիգոր, Սըրբի և Աթինա առաջուան պէս ըսկասան ծառայել: Սրբուն և իր մայրը քնակեցան իր մօտ փոքրիկն Բաղբատի հետ: Մատաթեան էֆէնտի և Նաստանէտալին հօճա կուգային զինք տեսնել և անոր դասեր տալ: Անուշաւան շարունակ իր տան տանիքին վրայ կ'երլէր, և հոնկէ ճամբան կը դիտէր թէ արդեօք ձիաւորներ կուգային: Նոյնը կ'ընէր նաեւ Աննա: Օր մը, ճամբուն մէկ դարձուածքին վրայ Անուշաւան տեսաւ ձիաւոր մը, որ ձիուն գաւակին վրայ մանջուկ մը կը բերէր... սիրտը սկսաւ ուժգ-

նորէն բարախել... : Յանկարծ
բարձր ճիշ մը արձակեց : Անուշա-
ւան ճանչցաւ իր եղբայրը և իր
հայրը :

ՊԱՐՈՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԵՐ

Ա.

Պարոյր և իր հայրը կը վիճա-
ւանէին լրջօրէն բերուած նոր
գորգերու տեսակներուն վրայ ,
զորս պարսիկ ուղտապանները
պարպած էին խանին մէջ :

— Կը կարծե՞ս, որ երկրին ու-
մէնէն լաւ բուրդէն զործուած բլ-
լան այս գորգերը, այս մարդիկ
ջիւար են, իրենց գեղեցիկ գոր-
գերը հիւսելու համար Գերմանիոյ
գէշ ներկուած բուրդերը կը գոր-
ծածեն : Տե՛ս սա գոյները :

Հաղլու թէ Զանարեան է՞Ք .
վերջացուցած էր այս բառերը ,

խոնոյն քառակուսի բակը խու-
ժանէ մը պաշարուեցաւ , ընկե-
րակցութեամբ մէկ քանի ժան-
տարմաներու, որոնք Հալուշէ մը
կ'ստաջնորդուէին :

— Դժբախտութիւն... ի՞նչ
կը պատահի դարձեալ... հեծեծեց
խեղճ վաճառականը սալահար...

Ի՞նչ կը պատահէր... շատ
պարզ էր : Վալիին հրամանաւ
փոքրիկ գունդ մը զինքը ձերբա-
կալելու կուգար :

— Պարոյր, պուստի գժբախ-
տը, վաղէ՛ իմաց տալու մօրդ...

Երիտասարդէ կ'երկմտէր ու
չէր գիտեր թէ հօրը հետեւէր թէ
Հայոց թաղը իջնար :

Իր վարանքը շատ չտեւեց : ու
երկու հուժկու ձեռքեր ինկան իր
ուսերուն վրայ : Սախլուեցաւ հե-
տեւիլ իր հօրը , անցնելով նեղ ու
աղմկալից փողոցներէ, ուր կատա-

դի բաղձութիւն մը խոնուած , չէր
բաշուէր աջ ու ձախ նախաախնք-
ներ և հարուածներ տեղալու :

Երկու Հայերը բանտարկուե-
ցան :

Ի գուր կը հարցնէին իրարու
իմանալու հոմօք իրենց յան-
ցանքը , ու չէին կրնար հասկնալ :

Իրենց յանցանքը :

Անմիջապէս հասկըցան :

Երկուքն ալ պատերազմական
ատեանը առաջնորդուեցան , և
խիստ հարցաւքնութեան մը են-
թարկուեցան , որուն ընթացքին
հասկցուեցաւ որ զիրենք կ'ամ-
բաստանէին դաւադրութեան յան-
ցանքով , Սուլթանը , Էնվէր փա-
շան , նախարարները ու Կաբնոյ
վալին սպաննելու դաւադրու-
թեամբ , հասկըցան թէ զիրենք
կ'ամբաստանէին իրենց հայրենա-
կիցները աստուածբեցնելու և հա-

սարակութեան ինչքը գողցած ըլ-
լալու յանցանքով և որ աւելին է
ի հաշիւ Ռուսիոյ և Անգլիոյ լըր-
տեսած ըլլալու ոճիրով . . . վեր-
ջապէս այնչափ բաներով , որ
խեղճ վաճառականին ասուշու-
թիւնը անհուն էր :

Երբու՞մ ըբաւ թէ ինքը աչ-
խարհիս ամենէն հաւատարիմ վա-
ճառականն էր , երբու՞մ ըբաւ
Քրիստոսի վրայ ու երբու՞մ ըբաւ
նոյնիակ Մուհամմէտի վրայ և ա-
մէն այն բաներուն վրայ , զորս
անոնք ուզեցին :

Ոչ մէկ բան օգուտ չըբաւ :
Դատաւորները որոշեցին որ մահը
միայն կրնար պատժել այսպիսի
ծանր յանցաւոր մը . . .

Վերջապէս դատապարտուեցաւ
կախուելու . . .

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ տղաս . . .
կը հառաչէր դժբախտը յուսահա-
թեամբ :

Դատաւորներէն ոմանք, որոշեցին, որ հայու կտորը շատ լաւ էր կախաղանի համար, ուրիշները կը միտէին ուժգնօրէն դանակօծել, ոմանք ալ կարծիք կը յայտնէին բռնելով որ այս սղան շատ կը վայլէր փաշային պալատին մէջ իբր դերի ծառայեցնել :

Բ.

Պարոյր և իր հայրը բանտին մէջ կը գտնուէին : Անոնք առանձինն էին, ուրիշ մեծամեծ Հայեր ալ միացած էին անոնց :

Երեւոյթները գիտէին թէ պիտի կախուէին, բայց չէին գիտեր թէ ե՛րբ էր իրենց տանջանքի օրը : Անոնք մշտապէս անձկութեան մը մէջ էին :

Շատ անգամ իրենք կը կարծէին թէ հրապարակին վրայ պիտի խողխողուին, այնչափ բանտին դռներուն առջև ամբոխին ազա-

ղակները սպառնական կը դառնային : Անոնք իրենց ընտանիքներուն վրայ կը մտածէին, որոնք անպաշտպան մոլեռանդ թուրքերու և քիւրաքու ձեռք ինկած էին :

Իբր անունդ իրենց (իբր թէ հաւերու) կը բերէին ամէն առաւօտ մեծ պնակ մը խաշուած ցորեն, խեցաման մը ջուր ու սեւ հացի ժգլտած կտորուանքներ, որոնք աւելի մոխիրով շաղուած էին քան թէ ալիւրով :

Բանտարկեալները վերջապէս տարուեցան դատաւորներուն առջև : Ամենքն ալ տեղոյն էին իրենց վերջին ժամը հասած կարծելով :

— Շնորհակալ եղէ՛ք մեր բարի վեհապետին, հաւատացեալներու հրամանատարին . . . անաւապիկ տրամադիր է ձեզի շնորհներու, անպիտաններ, բշտան դաւաճաններ : Անխիկ կ'արտօնէ ձեր գլու-

խը դնել սովորով : Փրկանք վճարեցէք ու ձեր կեանքը պիտի ազատի . . . :

Որովհետեւ Զանարեան էֆամենէն հարնւտ վաճառականն էր Կարնոյ մէջ, իրեն և իր սղուն համար որոշուած գինը ահապին էր, 1000 սոկի հնչուն դրամ :

— Ընչպէս կ'ուզէք որ ես վճարեմ այս ահադին գուժարը, հնչուն դրամով . . . դացէք զբաւեցէք խանս ու ապրանքներս, կարծեմ թէ մեծապէս պիտի շահիք . . .

— Այդ արդէն եղած է . . . պատասխանուեցաւ իրեն . . . :

Գ.

Առաւուտ մը, բանտարկեալները բանտէն դուրս հանեցին, և նախ զիրենք գոմէշի հօտի մը պէս տեղ մը արգելափակեցին և յետոյ քշեցին դէպի քաղքին դուռը՝ չըջա-

պատուած զինուորներով և ժանտարմաներով : Ասոնք կարծեցին թէ Կարնոյ պարխազներուն տակ պիտի մահացնեն զիրենք :

Բայց մեծ զարմանքով տեսան, որ զիրենք քալեցնել տուին ամբողջ օրուան մէջ հանդիսա ձգելով միայն և միայն քառորդ ժամ մը իրենց ցօրենի լաժինը ուտելու համար :

Պարոյր շատ խորունկ կը ժառածէր :

— Հայրի՛կ, ո՞ւր կը տանին մեզի, գիտէ՞ք :

— Այս ճամբան ճանչցայ, երզնկայի ճամբան է, վաղը պիտի հաննինք Մամա-Խաթուն :

Այսչափ միայն գիտէին :

Պարոյր տակաւին զուարթ պատանի մը, հակառակ իր ունեցած դժբաղդուժեան, միջոց կը գտնէր սուրելու ամբողջ ճամբուն

երկայնքը և պատմելու հազար ու մէկ կատակով լի պատմութիւններ, որոնցմով կ'ուրախացնէր իր ընկերներուն սիրտը :

Պարոյր, կերպով մը օգտակար եղաւ իրենց ընկերացող շաւուշներէն միոյն, քիւրաի մը, որուն անունն էր Սըտքը, որ գլխաց աղուն վրայ և անոր հազորդեց գաղանօրէն, թէ հրամայուած է իրենց առաջնորդել զիրենք կեսսարիա :

Կեսսարիա . . . խեղճը անոր չէր կրնար հաւատալ, բայց ամէնն ալ պիտի մեռնէին տակաւին կեսսարիա չհասած . . . Կեսսարիա, Կարնէն շատ, շատ հեռու էր :

Եւ արդեօք, ի՞նչ նոր տանջանքներ իրենց կը սպասէր նոն . . .

Այն ատեն Պարոյր որոշեց փախչել և իր ծրարէրը հազորդեց նօրը :

Դ .

Անոնք նախընտրեցին մնալ խաւարին գիշեր մը, այն նեղ կիրճին մէջ, որ բարձրաբերձ ժայռերով շրջապատուած էր, և ուր եփրատը գոռալով կ'անցնէր մութին մէջ : Հողմախառն ձիւնը և անձրեւը կը սաստկացնէին այս գիշերուան զարհուրանքն ու յուսահատութիւնը . . . :

Զանաբեան էֆ. և մէկ քանի ուրիշ բանտարկեալներ տեղաւորուած էին դոմի մը մէջ : Թուրք զինուոր մը պահակ կը կենար գոմին տան ժօտը, իսկ միւս պահակները քունի մէջ էին :

Զանաբեան էֆ. և Պարոյր սոգոսկելով անցան իրենց քովը պառկող ընկերներուն մէջէն, ու հասան մինչեւ պահակը : Զանաբեան էֆ. լուռ ստուժ մը ըրաւ զինուորին վրայ, և երբ անիկա

կը սեղմէր անոր կոկորդը՝ Պարոյր առաւ անոր հրացանը և դուրս նետուեցաւ : Զանաբեան պահա- կին կոկորդը ձգեց ու նետուեցաւ Պարոյրին :

Պահակը պոռայ և ամբողջ խուժըր սաք հանեց, ու հրացանի գնդակները սուբացին դիչերուն մէջ :

Փախստականները խոյս կուտային գիւղին փողոցներուն մէջէն և երբեմն ալ տանիքներուն վրայ կ'ելլէին, որոնք կարծես բարձրացած էին պատշգամներունման վրայէ վրայ : Այսպիսով եւ լան կիրճէն դուրս :

— Մենք այլևս փրկուած ենք, կը գոչէր Պարոյր ուրախութեամբ :

Բայց հազիւ թէ լսեղճ փոքրիկը վերջացուցած էր ուրախութեան վերջին բառերը, պաղ սուր-

նի մը հարուածը զգաց իր վզին վրայ : Պահակն էր, որ կիրճին բերանը կեցած էր :

— Ախ, շուներ, գոռայ ասիկա :

— Հայրիկ, հայրիկ, հառաչեց Պարոյր :

Զանաբեան էֆ. հասաւ, սրտաբաստ ամէն գնով իր և իր զակին կեանքը պաշտպանելու համար, բայց մեծ դարմանքով տեսաւ որ պահակը վեր ցցեց իր հրացանին ծայրը, և կտրուկ ձայնով մը հարցուց .

— Դո՞ւն ես, Պարոյր :

— Ե՛ս եմ, Սըտքը Հալուչ :

Տղան ճանչցած էր իր բարեկամ թիկնապահը :

Ե .

Մութին մէջ արագօրէն և կարճ լսօտակցութիւն մը տեղի ունեցաւ :

— Կեցէ՛ք... ո՛չ ոք պէտք է անցնի :

— Աբաքը չավու՛ւշ , քեզի զոյգ մը եղ , 100 ոսկի և ուղտի բեռ մը ցորեն կը խոստանամ :

— Խանդ կողոպտուած է , ի՞նչպէս պիտի կարենաս խոստուածդ դործադրել :

— Եղբայրս հարուստ զինավաճառ մըն է Պաթու՛մի մէջ . գիտե՞ս այն Պաթու՛մը որ Վրաստանի մէջ կը գտնուի , այն մեծ նաւահանգիստը , որ Ռուսերը Սև ծովու մէջ ունին : Նազարէթ Նազարեան , եղբայրս , պիտի վճարէ ամբողջ խոստացածս :

— Ի՞նչպէս ձեռք պիտի բերեմ այդ խոստացուած գումարը , ո՞վ ինձի կ'ապահովցնէ թէ զձեզ վերստին պիտի գտնեմ . . . :

— Անցի՛ր մեզի հետ Ռուսիոյ սահմանը և հոն հնչուն դրամ պիտի դբուի ափիդ մէջ :

— Քիւրտ մըն եմ ես , և մրև-

նոյն ժամանակ Գրգըլպաշ , մենք կառավարութեան հետ խաղ չենք կրնար խաղալ : Երեք եղբայրներս բանակին մէջ են , և եթէ ես կորսուիմ , անոնք պատասխանատու պիտի ըլլան ու մահուան պիտի դատապարտուին :

— Եթէ Գրգըլպաշ ես , այն ատեն կէս մը եղբայր ենք . . . 300 ոսկի կուտամ եթէ ծնողացդ հետ միասին ընկերսնաս :

— Եկու՛ր , Աբաքը չավուշ , կը պաղատէր Պարոյր , քեզի ի՞նչ թուրք պետերը . . . անոնք Ռուսերուն դէմ պատերազմի պիտի բռնուին և դուն պիտի մեռնիս այն մարդիկներուն համար , զորս դուն չես սիրեր . . . փախի՛ր մեզի հետ , Աբաքը չավուշ , փախի՛ր մեզի հետ . . . :

— Էյվալլահ . . . Ռուսերը ես կը սիրեմ . . . հարիւրապետ մը ար-

դէն կը ճանչնամ... Կարնոյ վա-
լին ինձի թոյլ առած էր, որ ա-
նոր ընկերանամ, երբ նա մեր եր-
կրին քարտէսը կը պատրաստէր:

— Երեք զոյգ եզ քեզի կը
խոստանամ, Սըտքը չավուշ...
երեք ուղտի բեռ ցորեն և երկու
հարիւր ոսկի...:

— Ինչալլան արշալոյսը չի
ծագած պիտի գտնեմ զձեզ իմ
երեք եղբարցս հետ Զաղա-Վար-
դիկ գիւղին քովը: Հրովհետեւ
Օսման պէյ ամէնէն հարուստ և
գիւղին ամէնէն վաղեմի անձն է և
ազգականներէս մին, անոր մօտը
պիտի կենանք՝ որչափ ատեն որ
հարկը պահանջէ:

Յողնութենէ, ցուրտէ և ձեր-
բակալուելու զարհուրանքէն կի-
սամեռ, մեր երկու փախտական-
ները յաջողեցան երթալ անձրեւին
և գիշերային խաւարին մէջէն:

Զանարեան էֆ. քիչ մը այդ
կողմերը կը ճանչնար, ժամանա-
կին այդ լեռները պարտած ըլլա-
լով, կոյս և չափողուած անուխի
հսկայ հանքերը տեսնելու համար:

Ան իր աղան կ'առաջնորդէր,
և առանց իր օգնութեան, ան
անդունդներու մէջ պիտի կոր-
սուէր: Հեղեղի ձորէն դուրս ել-
լել միայն կը մնար:

Արշալուսը կը ծագէր, երբ
տեսաւ փոքրիկ գիւղը, որ կար-
ծես հեղեղին վրայ կախուած էր:
Նոյն միջոցին լսեցին ճամբէն
ձիււոր խումբի մը զայր: Անմի-
ջապէս պահուըտեցան ժայռի մը
ետեւը, բայց թազատոցէն չուտով
եղան, երբ դադտագովի նշմարե-
ցին և ճանչցան Սըտքը չավուշը,
որ իր երեք եղբայրներուն հետ
կուգար: Սըտքը չավուշ ըսու-

— Ահա եկանք, Զանարեան

էֆ., բանտարկեալներու խուճըր կը շարունակէ իր ճամբան և մեղ զրկեցին զձեզ փնտռելու : Աւելցուր 100 ոսկի մըն ալ ու մենք կը հրաժարինք ցմիշտ զձեզ հետասընդելէ :

Է .

Անոնք գլուզ հասան : Գրղըր պաշներու ամենէն երիտասարդը իր ձին Չանարեան էֆէնտին տուած էր, ու ինք կը քալէր Պարոյրին քովէն :

Գիւղին մէջ Օսման էֆէնտին տունը ամենէն մեծն էր՝ Տունը ամբողջ հողով ծածկուած էր, և ուրիշ բացուածք մը շունէր, բացի դուռնէն և երկու փոքրիկ պատուհաններէն ու տանիքին ձիւղ մէջտեղը ծակէ մը, որ իբր ծխան կը ծառայէր : Տունը գրեթէ միշտ կէս մթութեան մէջ էր և ըստ բաւականի տաք, հակառակ դուրսի պաղութեան :

Օսման էֆ. ճամբորդները լըրջօրէն բարեւեց .

— Աս էֆէնտին հարուստ վաճառական մըն է, զսր պաշտօն ունինք առաջնորդելու մինչև Կարին, կը բացատրէ Սըտքը չափուչ, Չանարեան էֆէնտին ներկայացնելով անոր՝ շատ բարձրաստիճան ազդեցիկ անձ մըն է, մինչև Իսկ վալիին խորհրդականը :

Օսման էֆէնտի մեծ յարգանքով զիրենք ընդունեց : Օճախը վառել տուաւ և ինկոյն թէյ և գաֆէ հրաձցուց և շատ լաւ տեսակէն ծխախոտ :

Ծառաները տախտակամաճը ծածկեցին ՚ին սքանչելի դորդերով և ճամբորդները հանեցին իրենց կօշիկները ինչան յարգանաց, ինչ որ տեղւոյն սովորութիւնն էր, չաղտոտելու համար գորդերը : Յետոյ երբ ճաշի ժամը

հասաւ, Օսման էֆ. հրամայեց որ սեղանը պատրաստեն :

Ճամբորդները երբ ճաշը վերջացուցին, ծառաներն ու աղքատ աղքականները նեաուեցան սեղանին մնացորդներուն վրայ :

Օսման էֆ. ճամբորդներուն համար անկողիններ պատրաստել սուսաւ սէլամլըքին մէկ անկիւնը : Անկողին մը, պարզապէս փրուուած գեանին վրայ, և երկու բանուած վերմակներ : Քիչ յետոյ հիւրերը անկողին մտան : Հակառակ իրենց ունեցած յոգնութեան, անոնք շատ անհանգիստ գիշեր մը անցուցին :

Ը.

Առտուն կանուխ անոնք բաժնուեցան իրենց հիւրընկալէն, հետեւին առնելով վարսակ, ձիերուն համար, և քիչ մըն ալ պաշար, իրենց համար : Մտան լեռ-

ներուն մէջ : Ռուսական սահմանագլուխ հասնելու համար 200 քիլոմէթր մնացած էր : Թրքական պզտիկ գիւղերու մէջ, ուր մեր ճամբորդները կանգ կ'առնէին գիշերելու և պաշար առնելու համար, մեծ երկիւղով կ'ընդունուէին գիւղացիներէն, շրջագայութեան երամ պաշտօնեաներ կարծուելով :

Այսու հանդերձ հիւրընկալները գիրենք կը կողոպտէին... : Այսպէսով գիշեր ստեն սպասաւորները կը գողնային ձիերուն այն վարսակը, զորս իրենց աէրերը նախորդ օրն իսկ ծախած էին այս ճամբորդներուն :

Չորս ժամատրմաներուն հրացանը և այն զոր Չանարեան էֆ. պահակէն խլած էր փախուստի իրիկունը, գլխաւոր պատճառներն էին իրենց ընծայուած յարգանքին :

Իրիկունն մը սակայն ստիպուե-
ցան իջեւանիս մեծ գիւղի մը մէջ ,
որուն պետը իրեն արհեստ ըրած
էր աւաղակուծիւնը : Իր գիւղին
մարդիկներուն գլուխն անցած ու-
րիչ գիւղացիներու դէմ պատերազ-
մի կ'երթար : Յաճախ արիւնալի
ընդհարումներ կը պատահէին , ս-
րով ամենալաւ ընտանիքներու
պետերը սպաննուած էին և յար-
թականները գիւղ կը վերադառ-
նային գերի կիներու և աղոց կա-
րաւաններով , այծերու , գոմէշնե-
րու և ոչխարներու հօտերով ու
արմաթ բեռցած կառքերով :

Ճամբորդները այդ գիւղին մէջ
գէշ հիւրընկալուեցան : Թէև հրա-
ւերուեցան պետին ճաշին մաս-
նակցելու , սակայն հսկողութեան
ներքեւ ըլլալով շատ անհանգիստ
եղան : Միշտ կատկածելի և ոտից
ցլուխ զինուած անձեր , իրենց

նայելով դադանի խորհրդակցու-
ծիւններ կ'ընէին մէջերնին :

Անոնց հրամցուցին պուլուրէ
բիլաւ մը խառնուած մսի հաղ-
ուազիւտ կտորներով : Ճամբորդ-
ները հաղիւ թէ կրցան նշմարել
այդ մսի կտորները : Հաղիւ հրամ-
ցուած այդ մսի կտորները , անհե-
տացան գիւղապետին և իր ար-
քանեակներուն բերնին մէջ , որոնք
կարծես ուրիշ հոգ չունէին , բայց
եթէ միայն կարելի եղածին չափ
քիչ օւտելիք թողուլ հրաւիրեալ-
ներուն :

Որտքը չափուչ վարանոտ դէմք
մը ունէր , նախ քան իր հիւրըն-
կայիներէն հրաժեշտ առնելը անոնց
իմաց տուաւ որ ճամբորդները պի-
տի մեկնին երկրորդ առտուն դէպի
Կարին :

Բայց կէս գիշերին Սըտքը չա-
փուչ արթնցաւ , Պարոյրը և անոր

հայրը արթնցուց, և անոնք ամէնքը մէկանց սողովեցան անձայն տունէն դուրս, ու ցատկեցին ձիերուն վրայ և լիբան մէջէն սկսան յառաջանալ: Բայց անոնք չուրն անդամ կը հետադօտէին ամենափոքր աղմուկէն կը դողային, ձեռքերնին միշտ հրացանի բունին վրայ դրած: Այսպէս կըրցան խուսափիլ դժբախտ արկածէ մը:

Թ.

Անոնք քալեցին ամիսէ մը աւելի: Ապրեցան ինչպէս որ կըրցան, ձիավարելով ամբողջ օր մը, իբր սնունդ գաւաթ մը թէյ միայն առնելով:

Երբ հասան լճի մը եզերքը, Ռուսերը և Թուրքերը իրարու ձեռքէ խլել կ'ուզէին Թէն ըստած փոքրիկ գիւղը Թօթթում կէօլ ըստած ջրվեժին մօտ: Թչնամի շարքերուն մէջէն անցնիլ շատ դժ-

ուարին էր...: Սըտքը չավուչ կանչեց մէկ կողմ Չանարեանը և անոր ըսաւ խորհրդաւոր կերպով մը.

— Ի՞նչ պիտի ընես, Չանարեան էֆէնտի:

Հայր մնաց մտածկոտ:

— Ինչպէ՞ս պիտի անցնիս... պիտի կարենամ ուստական շարքերուն միանալ...:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, Սըտքը չավուչ:

— Ինձի հետ դուն առանձինն եղիր և ես զքեզ պիտի առաջնորդեմ դէպի Թէն գիւղը, դէպի ուստական գիծերը...: Պաթում պիտի երթաս քու զինավաճառ եղբորդ քովը և պիտի վերադառնաս ամիսէ մը...:

— Սըտքը չավուչ, միտքդ փոխած ես:

— Կը կարծես, ես որ զքեզ

առաջնորդեցի մինչեւ հոս, որ-
պէսզի դիտուս խա՞ղ խաղաս ու
եղևս երթաս բարեկամիդ քով ա-
ռանց խոստումդ կատարելու :

— Ի՞նչպէս կ'ուզես որ քեզ
վստահացնեմ թէ՛ ամիսէ մը պիտի
վերադառնամ :

Տաննապետը քրքիջով մը խըն-
դաց և քսաւ .

— Պիտի վերադառնաս, Ձա-
նարեան էֆէնտի, որդիդ առնելու
համար, զոր տարակոյս չկայ թէ
պիտի պահենք մինչեւ քու վերա-
դարձդ :

Ձանարեան էֆ. աղաչեց, պա-
ղատեց և սպառնաց, բայց օգուտ
չբրաւ. խորամանկ ընկերը անու-
ղաքելի էր : Ձանարեան տրտում,
տխուր և թախծալից համբուրեց
Պարոյրը, որ նեղուած չէր երևար
իր նոր ընկերներուն ըզողակից
բլլալուն :

Աըաքի հետիտան առաջնորդեց

վաճառականը կիրճերուն և ժայ-
ռերուն մէջէն և ձիւնապատ լե-
րանց գաղաթներէն, բերաւ կայա-
նի մը մօտ ուր բազանները իրենց
թէյը կը սրտրաստէին :

— Յտեսու թիւն, Ձանարեան
էֆէնտի, ջանա որ այդ դրացիներ-
բուն քովը երթաս . . . :

Ժ .

Պարոյր և չորս ոստիկաններ
սկսան վերստին քալել դիւղին
մէջէն : Փոքրիկ տղան անձանասելի
էր : Ան աղտոտ, սպտառատուն,
նիհար և չոր, ծառի ձիւղի մը
նման կը վազէր նստած իր փոք-
րիկ ձիուն վրայ, զոր քիւրտերը
գողցած էին իրեն համար անհիւ-
րասէր դիւղէն :

Նա մեծ ճարտիկութեամբ կը
գործածէր այն հրացանը, զոր իր
հայրը իրեն թողած էր : Քիւրտերը
զինքը որսի կը տանէին, և որով-

հետեւ ձմեռ էր, գայլերը իրենց բոյներէն ելած կը շրջադայելին լեռանց կողքին վրայ: Հինգ ձիաւորներն այս անօթի գայլերուն դէմ կուռելու առիթն ունեցան: Թուրքերէն փնտուռած, քաղաքներէ հեռապնդուած, երբեմն հրացանի կը դիմէին, և իրենց փրկութիւնը պարտական էին լեռան անցքերուն լաւ տեղեակ ըլլալնուն:

Զանարեան էֆ. որոշեալ ժամանակին հասաւ: Մեծ դժուարութեամբ անցած էր ուստական շարքերէն: Սակայն սպայ մը, որ տեղեակ էր իր պատմութեան, գլխալով առաջնորդած էր զինքը ժամադրութեան վայրը:

Սըտքը չափուշ ուշադրութեամբ և յամբօրէն համբեց 300 ոսկին, և երբ վերջացուց, իշխանական ձեւով մը Պարոյրը ինք ձեռքով յանձնեց իր հօրը:

— Սհաւասիկ դաւակիւ, Զանարեան էֆ., մենք զինքը առոյգ լեռնցի մը դարձուցինք: Շնորհակալ եղի՛ր անոր, ինչու որ անոր շնորհիւ է, որ ազատեցաք երկուքդ ալ:

Պարոյր այդ պահուն դառնալով Սըտքը չափուշի, ըսաւ.

— Է՛յ, Սըտքը չափուշ, Ռուսաստան չե՞ս դար մեզի հետ:

— Իբաւ, Ռուսերը աւելի լաւ պետեր են, քան Թուրքերը, և չափազանց դո՛ւ պիտի ըլլայի, եթէ իմ հազարապետ տեսնէի: Մեր երկիրը տակաւին տէր չունի, կողոպուտի ատեն է, պէտք է առիթէն օգտուիլ: Կողոպտելու համար չաա մը փոստաներ կան... Մնաք ըարով, Պարոյր էֆ., Ալլաւ և Ալի պահապանդ թող ըլլան...:

Եւ երբ Զանարեան էֆ. իր

տղուն և ուռւ սպային հետ կը հեռանար, ուրախացած այս տեսակ տարօրինակ մարդ մը տեսած ըլլալուն համար, Սըրաքի չալուշ, զանոնք կանչեց պոռալով .

— Զանարեան էֆօ, քեզ կը չնորհեմ երեք եզն ու երեք ուղտի բեռները . . . :

ԺՍ.

Մինչեւ կարնոյ գրաւումը, Պարոյր և իր հայրը մնացին Պաթում, իրենց հօրեղբօր քովը : Անոնք երջանիկ պիտի ըլլային եթէ մտահոգութիւն չունենային, որ գիրենք կը տառասեցնէր, խորհելով իրենց պարագաներուն վրայ, զորս թողած էին կարին, թուրք աւազակներու ձեռքը . . . :

Կարնոյ հայ փախտատականները պատմելով չէին կրնար սպառել սրտաճմլիկ պատմութիւնները, և

այն վայրագ տանջանքները, զորս թուրքերը կը հնարէին Հայ ազգը մարտիրոսացնելու և բնաջնջելու համար :

Հազիւ թէ Ռուսերը կարին մտան, Զանարեան էֆօ և Պարոյր ձիւապատ ճամբաներուն վրայէն դէպի կարին սկսան յառաջանալ : Փալան-Տէօքէնէ անցած միջոցին Պարոյրին ձին անդունդի մը մէջ գլորեցաւ : Սակայն տղան իր ճարպիկութեամբ ինքզինք փրկեց . . . : Զանարեան զինքը իր ձիուն դաւալը առաւ :

Անուշաւան այս վիճակին մէջ երկուքին գալը տանիքին վրայէն տեսաւ :

Անոնք ա՛յնչափ իրարու ըսելիք բաներ ունէին որ երեք օր անգաղաք պատմեցին արցունքներու մէջ, իրարու համբոյրներ փոխանակելով :

ժի .

Փոքրիկ աղջիկը կրցաւ դըս-
նել իր եղբայրն ու քոյրը :

Բայց իր խեղճ մայրը :

Թո՛ղ իմ փոքրիկ ընթերցող-
ներս մտահոգ չըլլան :

Անուշաւանին մայրը լոկ վի-
րաւորուած էր Թայֆուր պէյի
սուռնէն մեկնած միջոցին , կոչու
դերման գինուորի մը կողմէ :

Փօն Կրիպառ որ բժշկութեան
կը հասկնար , զինքը իր տանը մէջ
ինամել տուաւ , իբր պատանդ
պահելու նպատակաւ , և կամ թէ
Պոլսոյ գերիններու հրապարակին
վրայ ծախելու և մեծկակ գումար
մը շահելու դիտաւորութեամբ :

Ռուսերը սակայն անոր այս
նպատակը ի դերեւ հանեցին : Երբ
քաղաքը յարձակմամբ առին ,
Փօն Կրիպառը սպաննեցին և դե-
ռատի կինն ալ ազատեցին : Անու-

շաւանին մայրը երկար ստե՛ն
տեղւոյն ուռսական հիւանդանո-
ցին մէջ մնաց :

Օրին մէկը վերջապէս ուռս
սպայ մը եկաւ և իրեն կարնոյ
քաղքին առման լուրը տուաւ :

— Ես ձեր քաղքին համար
պաշտօնով զրկուած եմ , ըսաւ
անոր , արդեօք ինձի յանձնելու
նամակ մը չունի՞ք . . .

— Ափս՛ս . . . պարո՛ն . . . ճվ
գիտէ թէ իմիններս ի՞նչ եղան ,
ամուսինս և զաւակներս . . .

— Չե՛ս հանչնար մէկը , որ
քեզի տեղեկութիւն տար : . .

— Նայէ՛ , ահաւասիկ քանի
մը տողեր . . . ասիկա Մատաթեան
էֆէնտիին տար , եթէ զինքը կա-
րենաս գտնել . . . թերեւս ան ալ
չկրցաւ աղատիլ :

Այս բանը սակայն գեղեցիկ
օր մը եղաւ , այնպէս որ Մատաթ-

եան էֆ., իր բարեկամին՝ Չանարեան էֆ.ի կը վազէր, ձեռքը ճերմակ պահարան մը ճօճեցնելով :

— Ուրախացէ՛ք... Նուրախացէ՛ք, դաւակներս, մայրիկնիդ ձեզի նամակ գրած է, անիկա ողջ է և վանի մէջ կը գտնուի... շուտով գացէ՛ք զինքը փնտուեցէ՛ք :

Այսպէսով մեր բոլոր բարեկամները զիրար գտան ամենաախուր արկածներէ վերջ : Անկէ ետք խաղաղ և երջանիկ կեանք մը անցուցին ձարական բէժիմին տակ... :

Գալով Թայֆուր պէյի, իր չարութիւնն ալ իր արժանի պատիժը գտաւ :

Կ. Պոլիս դալուն, դաւաճանութիւններուն հետեւանքով իր բոլոր վարկը կորսնցուց էնվէր փաշայի քով... դաւաճանութեան մը մասնակից եղած ըլլալու ամ-

բատանութեամբ, նախկին բարեկամներու կողմէ մահուան դատապարտուեցաւ... որոնք զինքը վտարոր նետել առին :

Վ Ե Ր Ձ

<< Ազգային գրադարան

HL0301865

6058

The image shows the front cover of an old book. The cover is decorated with a marbled pattern of brown, black, and reddish-purple lines. The spine of the book is a solid, dark red color. A small white rectangular label is affixed to the top edge of the cover, containing the handwritten number '6058' in blue ink. The book shows signs of age, with some wear and discoloration, particularly along the edges and the spine.